

MEKÂNSAL PAYLAŞIM AÇISINDAN BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ VE TÜRKİYE Interms of Spatial Share Great Middle East Project and Turkey

Yrd. Doç. Dr. Taşkın DENİZ

Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
taskindeniz@karabuk.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada; mekân ve siyaset ilişkisi kapsamında Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye ilişkisi üzerinde durulmuştur. Siyasi coğrafya açısından; Ortadoğu kavramına, Büyük Ortadoğu Projesi'nin görünür ve gerçek hedeflerine, stratejik ve tarihi arka planına, hangi ülkeleri kapsadığına, Türkiye'nin projedeki yeri, rolü ve önemine değinilmiştir.

Mekânı oluşturan coğrafi özelliklerin her ülkede aynı dağılışa sahip olmaması, coğrafi özelliklerin yeniden paylaşımı için plan ve projelerin ortaya konmasına neden olmaktadır. Bu projelerden biri de, Büyük Ortadoğu Projesi'dir. Ortadoğu'ya demokrasi götürme amacı taşıdığı öne sürülen projenin aslında enerji kaynaklarının ucuz ve güvenli arzının sağlanması temelli olduğu ortadadır. Irak ve Afganistan'daki gelişmeler ile Arap Baharı sürecinde yaşananlar, bu durumun kanıtlarıdır. Projeden en fazla etkilenen devletlerin başında; bölge ile sınır komşusu olması, sosyo-kültürel ve tarihi bağlarının bulunması ve ekonomik ilişkileri nedeniyle Türkiye gelmektedir. Türkiye, bir yanda müttefiki ABD ve destekleyicileri diğer yanda ortak bağları bulunan Ortadoğu devletleri ve halkları arasında yer almaktadır. Böylesine bir ortamda Türkiye, siyasi ve ekonomik gelişmeleri stratejik açıdan değerlendirmeli, kendi çıkarları doğrultusunda politik davranmalıdır. Bunu yaparken denge unsuru olarak çok dikkatli davranmalıdır. Çünkü Türkiye, her ne şekilde olursa olsun coğrafi konumunun sağladığı avantajlar ile projenin merkezinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasi Coğrafya, Türkiye, Orta Doğu, Büyük Orta Doğu Projesi*

ABSTRACT

In this study, the relations between Great Middle East Project and Turkey were examined in terms of place and political relations. In political

TAŞKIN DENİZ

geography aspect, the middle east term, real and visible targets, strategic and historical background, the covering countries, the place, role and importance of Turkey were studied.

Every country not having same geographic conditions bring about new plans and projects to share the geographic features in a new way. One of these projects is the Great Middle East Project. It is clear that the Project which is said to aim bringing democracy to the middle east is based on supplying energy resources for cheaply and safer. The developments in Iraq and Afganistan and the experiences in Arabic Spring are the proofs of these conditions. Head of the countries getting affected from the Project is Turkey due to the fact that Turkey has common borders, socio cultural and historical relations and financial encounters with the region. Turkey is situated among the USA which is an allied country and their supporters with the Mediterranean countries and communities that have common relations with Turkey. In such an atmosphere Turkey should evaluate political and financial developments strategically and should behave politically paralel to their benefits.

Key Words: *Political Geography, Turkey, Middle East, Big Middle East Project*

GİRİŞ

19. yüzyıl sonlarından itibaren modern sanayinin Avrupa’da hızla yayılması sonucunda ucuz ve bol hammaddeye sahip olma konusunda ortaya çıkan rekabet ortamı, dünya siyasetinde sömürgeciliğin doğmasını sağlamıştır (Özey, 1999:115). 20. yüzyılın başlarından itibaren hızla yayılan sömürge yarışı, ihtiyaç duyulan enerji kaynakları açısından zengin ülkelerin elde tutulması mücadelesine ve bu ülkelerin mekanlarına yönelik siyasi girişimlerin ortaya konmasına neden olmuştur (İşcan, 2004:49). Günümüzdeki en önemli fosil enerji kaynaklarının petrol ve doğalgaz olması, söz konusu kaynakların belirli sahalarda bulunması, bu sahalarda üzerindeki devletlerin mekanlarına yönelik siyasi girişimleri artırmıştır. Bu sahalardan biri de kuşkusuz, Ortadoğu’dur.

Özellikle son 100 yıl içerisinde Ortadoğu’ya yönelik siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik müdahaleler, bölgenin her açıdan önemini ortaya koymaktadır. Bu özellikleri nedeni ile gerek Ortadoğu gerekse de Ortadoğu ile ilgili girişimler üzerine yerli ve yabancı çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Tayyar Arı (Basra Körfezi’nde ve Orta Doğu’da Güç

Dengesi, BOP, Orta Doğu ve ABD: Politika mı? Propaganda mı?, Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi), Emin Baydil (Sovyetlerin Yıkılmasından Sonra Nato'nun Yeni Hedefleri ile Orta Doğu Bölgesi Arasındaki İlişkiler Üzerinde Jeopolitik Bir Değerlendirme), Nihat Ersin (Orta Doğu Savaşlarının Perde Arkası), Abdullah Şahin (Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye) gibi yerli çalışmaların yanı sıra Ronald Asmus (Türkiye İçin Yeni Bir Duruş Aranıyor), Joschka Fischeher (Küresel Güvenlik ve Nato), Joshua Muravchik (Blaming America First: Middle East Quarterly) gibi çok sayıda yabancı çalışmalar ortaya konmuştur.

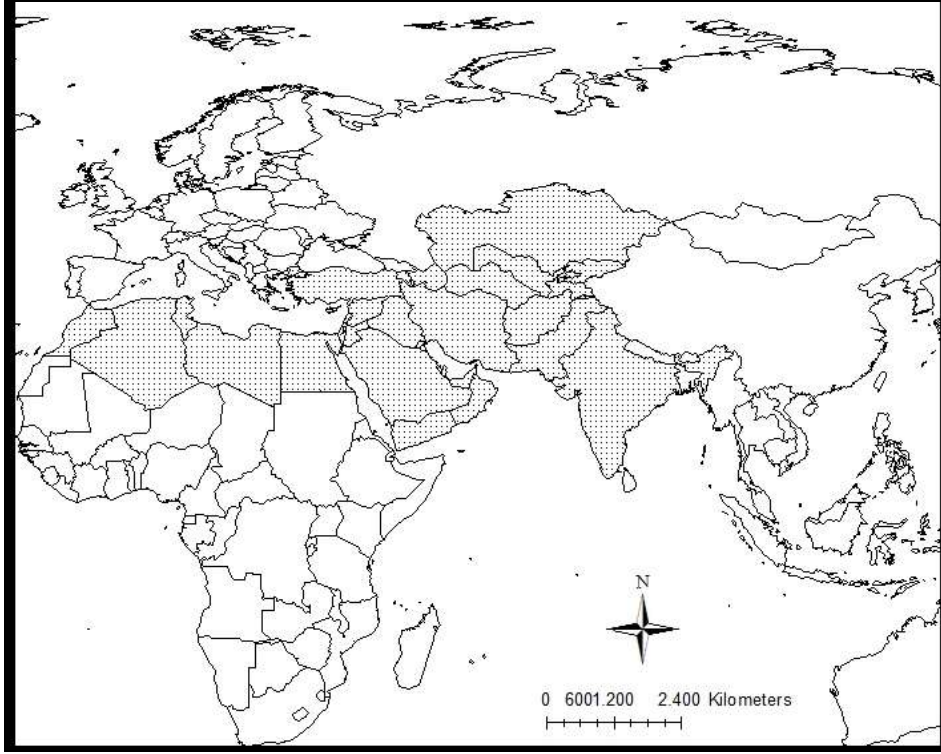
“ORTADOĞU” KAVRAMI

“Ortadoğu” kavramı yüzyıldan fazla bir süredir kullanılmasına karşın bölgesel ve küresel gelişmelere bağlı olarak kavramın mekânsal açıdan sınırları netlik kazanamamıştır. Genel olarak Ortadoğu denildiğinde Arap yarımadası, bu yarımada üzerindeki devletler ve bu devletlerarasında yaşanan sorunlar akla gelmektedir. Günümüzde Ortadoğu kelimesi her devlet ve millet tarafından değişik ifade edilmektedir. Örneğin; Ön Asya, Batı Asya, Yakın Doğu, Middle East, Moyen Orient ve Eş-şarku'l-evsat gibi. En fazla kullanılan ifade ise “Ortadoğu” dur.

Ortadoğu kavramı ilk kez 1902 yılında Amerikalı Alfred Thayer Mahan tarafından National Review dergisinde yayımlanan “The Persian Gulf and International Relations (Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler)” adlı makalesinde kullanılmıştır. Mahan bu makalesinde, Basra Körfezi'nin dünya ekonomisindeki önemini belirtirken Arap yarımadası ve Hindistan arasında kalan sahayı “Middle East“ olarak ifade etmiştir. Bu sahada Almanya, Rusya ve İngiltere'nin nüfuz mücadelesi verdiğini ve ABD'nin güçlü devlet olabilmek için bu sahayı kontrol altına alması gerektiğini vurgulamıştır (Şimşek, 2005:10). ABD'de ortaya çıkan Ortadoğu kavramını Avrupa'ya taşıyan ise 1909 yılında yazdığı “Problems of Middle East“ adlı kitabı ile Angus Hamilton olmuştur. Mahan gibi Hamilton'da, Basra Körfezinin sömürgeci devletler açısından önemini ve bu nedenle yaşanabilecek sorunları anlatmıştır. Kavrama resmiyet kazandıran ise 1911 yılında Hindistan'da Lord Curzon olmuştur. Lord Curzon, resmi konuşmalarında ilk kez Ortadoğu kavramını kullanmıştır. Bu resmiyet İngiltere'de Sömürgeler

Bakanlığı'nda Middle Eastern Department adlı bir idari bölümün kurulması ile iyice pekiştirilmiştir. Söz konusu idari bölümün çalışmaları ile Ortadoğu kavramı, İstanbul Boğazı ve Hindistan arasında kalan sahayı kapsayacak şekilde tekrar tanımlanmıştır (Dursun, 2003:1). Bu arada İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permenant Commission on Geographical Names) adlı kuruluş, "Yakındoğu"yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken "Ortadoğu" kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde sınırlarını belirlemiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge "Ortadoğu" olarak isimlendirilmiş oldu (Davison, 1960:669-671). Kavrama dayalı mekânsal sınırlamalar dikkate alındığında, Avrupa kıtasının dünyanın merkezi olarak kabul edildiği ve bu nedenle Avrupa kıtasına göre bir yön tayinin yapıldığıdır. Yani söz konusu mekân, Avrupa'ya göre "Ortadoğu" dur. Shileds'e (2003:204) göre; "Doğu sözcüğü bir yöne, bir yere ya da bir bölgeye işaret ederken bazen mistisizme, egzotizme ve geri kalmışlığa işaret eden politik bir metafora dönüşebilmektedir." Yıldız'ın (2004:22) da ifade ettiği üzere; günümüzde Ortadoğu ve Bop ifadesi ile Cebelitarık'tan Kırgızistan'a, Kazakistan'a, Kafkasya'ya, Yemen'e ve Sudan'a kadar uzanan bölge bir bütün olarak ele alınmaktadır (Harita-1).

Ortadoğu sadece belirli bir coğrafi bölgeyi değil aynı zamanda farklı kültürleri, medeniyetleri, sosyal yapıları ve ilişkileri de ifade etmektedir. Geleneksel yapılarla modern yapıları, kaos ile düzeni, sosyal zıtlıkları, zenginlerle en fakirleri, geleneksel monarşilerle demokratik uygulama çalışmalarını barındırmaktadır (Dursun, 2003:2). Öztekin'e göre (2008:273) bölge, gerek jeostratejik konumu ve zengin enerji kaynakları gerekse de terör boyutlarına varan ve giderek yayılan etnik-milliyetçi, radikal dinci akım ve hareketleri ile dünyanın en önemli bölgelerinden birini teşkil etmektedir.

Harita 1: Türkiye ve BOP Kapsamında Olduğu Öne Sürülen Ülkeleri Gösteren Bir Harita

SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN ORTADOĞU

Ortadoğu, petrolün bilinmediği ve sanayide kullanılmadığı dönemlerde, dünyanın üç kıtasını birleştiren köprünün başlangıç noktası olması ve Akdeniz-Kızıldeniz-Hint Okyanusu gibi üç önemli suyunun kavşağında bulunması nedeniyle, bugünkü gibi, güçlü devletlerin mücadele sahası olmuştur. Tarihin eski çağlarında Ortadoğu'da huzur, düzen ve refahı sağlamak için gerek Mısırlılar gerekse de Sümerliler egemenlik kurmaya çalışmış ancak tam olarak başarılı olamamışlardır. Bütün Ortadoğu'nun egemenliğini ancak 6. yy'da Pers İmparatorluğu sağlayabilmiştir. Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Ortadoğu'da, İran'da kurulmuş olan Sasani devleti ile İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu'nun egemenlik mücadelesi yaşanmıştır. Ancak;

İslamiyet'in doğuşu ve yayılmaya başlaması ile birlikte Ortadoğu'da İslamiyet (Müslümanlar) egemen olmuştur. Ortadoğu'da doğan ve buradan bütün dünyaya yayılan İslamiyet, Hıristiyanlık ile olan mücadelesini yine bu topraklar üzerinde gerçekleştirmiştir. İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra Ortadoğu zaman içerisinde Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir. Tarihte Ortadoğu'da siyasi istikrarı en uzun süre (16. yy ile 19. yy arasında yaklaşık 400 yıl) koruyan devlet, Osmanlı Devleti olmuştur (Ersin, 2003:20-21).

Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başlaması ile birlikte Ortadoğu'da sömürgeci devletlerin etkisi ön plana çıkmıştır. Sömürgeci devletlerin, bölgede Osmanlı egemenliğinde yaşayan milletleri kışkırtması ile Ortadoğu eski istikrarsız dönemlerini yaşamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede milli devletler kurulmuş ancak bu durum petrolün keşfedilmesi ve sanayide kullanılmaya başlanması nedeniyle istikrarın sağlanmasında çok etkili olamamıştır. Aksine I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu, petrol ve doğalgaz nedeniyle sömürgeci devletlerin mücadele sahasına dönüşmüştür. Bu durum, mekân - mekâna dayalı fiziki unsurlar - siyaset üçgeni arasındaki ilişkiyi yansıtan bir örnek olarak siyasi coğrafyada yerini almıştır.

Ortadoğu tarih boyunca kültürlerin buluşma noktası olmuştur. Bunun üç temel nedeni şunlardır (Ersin, 2003:21-22);

1) İnsanların ve devletlerin yaşamlarına yön vermede çok etkili olan semavi dinler (İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik) ilk kez bu sahadan dünyaya yayılmıştır.

İlk kurulan Yahudi Devleti'nin başkenti olması ve Hz. Süleyman Mabedi'nin bulunması nedeniyle Kudüs (Kudus-i Şerif, Jerusalem), tarihsel kökenlerini buraya bağlayan İsrail oğulları için önemlidir. Beytullahim'de (Filistin, Batı Şeria) doğan Hz. İsa, Peygamberliği'nin başlamasından çarmıha gerildiğine inanıldığı M.S. 30 yılına kadar Kudüs'te yaşamıştır. Miraç olayının gerçekleştiği ve Mescid-i Aksa'nın da bulunduğu yer olması, Kuran'da geçen birçok Peygamberin Kudüs'te yaşaması açısından Müslümanlar için de ayrı bir öneme sahiptir (Fotoğraf-). Ayrıca Kudüs, Hicretten sonra kısa bir süre Müslümanlar için kible görevi de görmüştür. Benzeri örnekler, Ortadoğu'da egemen

olmanın anlamını sadece petrol ve doğalgaza egemen olmaktan öte ideolojik (dini düşünce anlamında) açıdan da değerli kılmaktadır.

Fotoğraf-1 Zeytin Tepesi'nden Kudüs (www.google.com.tr)

2) Ortadoğu aynı zamanda; eski Yunan, Mezopotamya, Mısır, Hint, Çin ve İslam kültürlerinin de sentez sahasıdır. Bu durum Ortadoğu'nun ilk uygarlıklara beşiklik yapmasına neden olmuştur.

3) İnsanlar arasındaki ilk ticaret, ilk tarımsal faaliyetler, hammaddelerin kontrolüne yönelik insanlığın ilk büyük savaşlar ve ilk yazılı anlaşmalar bu sahada yaşanmış önemli tarihi olaylardandır (Parlar, 2002:12).

Ortadoğu'nun tarih boyunca karmaşa içerisinde olması ve demokrasi sorununun aşılmasındaki en önemli etkenlerin başında, çıkarları ve amaçları birbirlerinden farklı özellikler taşıyan *etnik yapı çeşitliliği* de gelmektedir. Demokratikleşme sorunu aşamadığı sürece, bölgeye ilişkin "istisnacı" yaklaşımların devam edeceği bir gerçektir (Muravchik, 1994:15). Arap Baharı sürecinde de ön planda olan Ortadoğu devletlerinin nüfus ve etnik yapıları incelendiğinde, nüfusun etnik çeşitliliği göze çarpmaktadır. Bu çeşitlilik içerisinde; bölgede etnik olarak Arapların - Türklerin ve Farısların çoğunlukta olması ve nüfusun

yaklaşık % 90'ının Müslümanlardan oluşması yani bir İslam coğrafyası olması, önemli ortak özellikler olarak ortaya çıkmaktadır. İslâmiyet'in yanında Yahudilik ve Hıristiyanlık da bölgedeki siyasal gelişmelerde her zaman önemli bir role sahip olmuştur. Bölgede Müslümanlar çoğunluk oluşturmasına karşın hepsinin İslam anlayışı aynı değildir. Toplam Müslüman nüfusun yaklaşık 2/3'si Sünni iken, 1/3'i ise Şii'dir (www.ulkeler.com.tr.,www.pbs.org/globalconnections). Böylesine etnik ve inanç çeşitliliği, Arapların ulusal birlik ve beraberlik kurarak milli bir güç oluşturmalarını da engellemektedir. Bu konuda *aralarında yüzyıllardır süren sınır çatışmaları ve kan davaları, ekonomik sıkıntılar, ekonomik çıkarların paylaşımı, eğitim düzeyinin düşük olması, kaçakçılığa bağlı rant mücadelesi, demografik sorunlar, diğer güçlü devletlerin oyunlarına gelmeleri ve sürekli olarak kışkırtılmaları, su sıkıntısının yarattığı gerginlik, yapay çizilmiş devlet sınırları* da önemli rol oynamaktadır

Ortadoğu; dinsel, tarihsel, demografik ve sosyo-kültürel nedenlerin yanında ekonomik açıdan da hayati bir öneme sahiptir. Çünkü bu saha; bilinen petrol rezervlerinin % 60'ı ve doğalgaz rezervlerinin ise % 35'ine sahiptir. Bu nedenle bölge, enerji merkezi durumunda olup jeoekonomik açıdan çok değerlidir. Ayrıca Ortadoğu, dünya silâh piyasası için en önemli pazar durumundadır. Dünya silâh ithalatının yaklaşık % 70'i bu bölge devletleri tarafından gerçekleştirilmektedir (Arı, 2006:57-67). Örneğin; 2012 yılı için silahlanmaya ayrılan bütçenin yaklaşık olarak İran'da 13 milyar \$, Irak'ta 17 milyar \$, Suriye'de 3 milyar \$, BAE'nde 40 milyar \$ ve Suudi Arabistan'da 50 milyar \$ olduğu açıklanmaktadır. Söz konusu devletlere ait rakamlar dahi bölgenin genelinde silahlanma için ayrılan bütçenin büyüklüğü ortaya koymaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenler dışında Ortadoğu, siyasi coğrafyacıların öne sürdüğü mekana dayalı teorilerde de hep önemli yer tutmuştur. Mackinder'in "dünya adası" olarak ve Spykman'ın "rimland" olarak tanımladığı bölge genel olarak, Ortadoğu'dur. Ayrıca Mahan'a göre dünyayı yönetebilmek için elde tutulması gereken deniz ticaret yolları (Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi, Babül Mendep Boğazı ve Süveyş Kanalı) yine bu bölgede bulunmaktadır. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, sonra Birleşik Krallık, Soğuk Savaş döneminde ise ABD ve SSCB, Ortadoğu hâkimiyeti sayesinde birer dünya gücü olmuşlardır (Harita-2).

Şekil: 2012 Yılı İçin Açıklanan Silahlanma Bütçeleri

Ortadoğu, gerek ABD gerekse de Avrupa devletleri açısından stratejik öneme sahip bir mekândır. ABD ve Avrupa devletleri için Ortadoğu'nun önemi; enerji kaynaklarına ucuz ve güvenilir bir şekilde ulaşabilme, açık ve güvenli bir deniz ticaret yolu, İran'ın kontrol altında tutulması, Basra Körfezi'nden dünya pazarlarına sorunsuz ulaşan enerji kaynakları, silah pazarı ve İsrail'in güvenliği şeklinde özetlenebilir. Bu nedenlerden dolayı Ortadoğu tarih boyunca her zaman önemini korumuş ancak bu özelliği aynı zamanda mekânsal açıdan bölgenin karmaşa içerisinde bırakılmasına neden olmuştur. Aralık 2010'dan beri proje kapsamında bulunan devletlerde yaşanan Arap Baharı süreci de, Ortadoğu'nun kaderini ortaya koyan gelişmelere örnektir.

BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ (BOP)

Ortadoğu devletlerinin demokratikleşmesini öngördüğü belirtilen proje; Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, İsrail ve Filistin'i

TAŞKIN DENİZ

kapsayan *Merkezi Ortadoğu*'yu; Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu sahayı kapsayan *Kafkasya*'yı; Fas, Tunus, Cezayir, Libya ve Mısır'ın bulunduğu *Kuzey Afrika*'yı ve kısmen de olsa *Güneydoğu Asya*'yı kapsayan geniş bir mekânı ifade etmektedir. Kesin sınırları tartışmalı olan bölgede yaklaşık 1.7 milyar insan yaşamakta ve bölge 12 milyon km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Proje görünürde 11 Eylül saldırıları ile meşrulaşmış; NATO ve G8 devletlerinin müdahil olması ile kapsamı genişlemiş; Afganistan savaşı - Irak işgali ile askeri boyutu ön plana çıkmış ve son olarak Arap Baharı süreci ile de gelişimini sürdürmüştür.

Neden Ortadoğu?: Avrupa devletleri ile ABD'nin, Ortadoğu'yu hedef olarak seçmesinin görünürdeki nedenleri;

a) Bölgede radikal ve militan İslamcılarının var olması.

ABD ve Batılı devletler bu unsuru söz konusu sahaya askeri ve siyasi müdahalede bir gerekçe olarak sunmaktadır. Bu amaçla ABD tarafından bölgedeki Müslüman devletlere yönelik *laik, İslamcı, köktendinci* gibi hedef gösterici ifadeler kullanılmaktadır.

b) Bölgede yer alan ülkelerin bir kısmında yoğun olarak uyuşturucu üretilmesi ve uyuşturucu ticaretinin yaygın olması.

Bölgede uyuşturucu ticaretinden elde edilen haksız kazancın terör örgütlerine finansman sağladığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle projenin bir amacı da, bölgedeki uyuşturucu üretimini ve ticaretini engelleyerek terör örgütlerine sağlanan finansmanı kesmektir.

c) Üretilen NBC (nükleer, biyolojik ve kimyasal) silahlarının İran ve Afganistan gibi devletlerdeki aşırı radikallerin ve militanların eline geçebilecekten endişe edilmesi.

d) ABD'nin uygulamaya koyduğu yeni küresel yapılanmada, kendisine ve İsrail'e yönelik en önemli tehditlerin (İran ve Suriye'nin) bu bölgede bulunması.

e) Bu nedenlerden dolayı Ortadoğu'nun kontrol altına alınmasının gerekliliği düşüncesidir.

Bop Nasıl Doğmuştur? Çoğu tarih ve siyaset bilimciye göre Büyük Ortadoğu Projesi'nin yaratıcısı, Yahudi asıllı tarihçi Bernard Lewis'tir. Lewis, 1916 yılında İngiltere'de dünyaya gelmiş ve yaşamının büyük bir kısmını İngiltere'de geçirmiştir. ABD'de Princeton

Üniversitesi'nde Ortadoğu konusunda dersler verdikten sonra emekliye ayrılmış, yıllarca İsrail - ABD ve İngiltere arasında çalışmalarına devam etmiştir.

Lewis'e göre Amerikan halkı için; "ABD, Vaat Edilmiş Toprak", Amerikan halkının kendisi ise "Tanrı Tarafından Seçilmiş Üstün Bir Halktır". Bu nedenle; vaat edilen topraklarda yaşayan bu üstün halk dünyayı yönetmelidir. Bu yönetimi de kendi çıkarları için uygun bölgelerden başlayarak sağlamalıdır. Bu bölgelerin başında da Ortadoğu gelmektedir. Çünkü ABD için gerekli enerji kaynakları ve bu enerji kaynaklarına sahip -yönetilebilecek- diktatör rejimler bu bölgede yer almaktadır. Bernard Lewis'in bu görüşleri BOP'un temellerini oluşturmuştur.

Lewis'e göre Ortadoğu devletleri 3'e ayrılmaktadır (Şahin, 2004:56). Bunlar;

- 1) Ülke halkı aslında ABD yanlısı olmasına rağmen yönetimleri anti Amerikancı olan devletler (Irak gibi),
- 2) Ülke halkı aslında ABD karşıtı olmasına rağmen yönetimleri Amerikancı olan devletler (Mısır ve Suudi Arabistan gibi),
- 3) Hem ülke halkı hem de yönetimleri ABD yanlısı olan devletler (İsrail gibi).

Bu açıdan ele alındığında ABD'nin Ortadoğu'da yapması gereken ilk iş; "iyi ve kötü diktatörlükleri belirlemek ve daha sonra demokratik ve çoğulcu bir değişimin önderliğini yapmaktır." Bu değişim süreci, 11 Eylül saldırılarının ardından Irak'ta başlamış ve 2010 yılı aralık ayında tüm Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yayılarak Arap Baharı adı ile devam etmektedir. Lewis'in görüşleri göz önüne alındığında, görüşlerinin temelinde mekâna dayalı unsurların paylaşımına yönelik siyasi girişimlerin yattığı görülmektedir.

ABD'nin güvenlik eski danışmanı Condelezza Rice'nin, 7 Ağustos 2003'te The Washington Post'ta yayınlanan ve 22 ülkeyi hedef alan 'Transforming the Middle East' yani 'Ortadoğu'yu Dönüştürmek' başlıklı yazısı, ABD Başkanı George W. Bush'un 6 Kasım 2003'te açıkladığı 'Ortadoğu'yu Özgürleştirme Stratejisi' ve Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in Davos'ta açıkladığı 'Büyük Ortadoğu'da Reform

Projesi'; 10 yılı aşkın bir süredir dünya kamuoyunda tartışılmaktadır. ABD, 2004 yılında yapılan G8 Toplantısı'nda ve ardından gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi'nde yeni Ortadoğu perspektifini içeren *Büyük Ortadoğu Projesi*'ni ilan etmiştir. Terörün kaynağı olarak gördüğü Ortadoğu'da köhneleşmiş yönetimlerin değişmesi, kadın haklarının geliştirilmesi, okur-yazar oranının yükseltilmesi, bölgeye demokrasinin götürülmesi, insan hakları ihlallerinin önlenmesi gibi söylemlerle ortaya attığı "Büyük Ortadoğu Projesi" ile Ortadoğu'da Batı standartlarında demokrasiler kuracağını ve özgürlük yayacağını dile getirmiştir. Gerçekten bu proje Ortadoğu'daki doğal kaynakları ele geçirme ve yönetme hareketi mi? ya da tam tersine ABD'nin dile getirdiği gibi bölgenin insanlarını batı standartlarında demokrasi ve özgürlüğüne kavuşturma hedefi mi?. Zaman içerisinde parçalar yerine yerleştikçe ortaya çıkacak tablo, bu soruların cevaplarına netlik kazanacaktır.

Görünürdeki Hedefleri Nelerdir?: ABD ve müttefikleri için BOP; Ortadoğu'da siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel dönüşümleri hedeflemektedir. Projenin ön planda tutulan hedefleri şunlardır;

- 1) Ortadoğu'ya serbest piyasa ekonomisini getirerek, bölge ekonomisinin uluslararası ekonomi ile entegrasyonunu sağlamak.
- 2) Enerji kaynakları güvenliğinin sağlanmasına bağlı olarak, güvenlik için duyulan askeri güce ihtiyacın azalması, askeri harcamaların düşmesi ve böylece elde edilecek gelirlerin sosyo-kültürel gelişmeye yönelik alanlarda kullanılmasını sağlamak.
- 3) Yöneticilerin sınırlı süre ve yetkiler ile iktidarda kalmasını sağlamak.
- 4) Devlet gelirlerinin ve bu gelirlere kaynaklık eden unsurların yöneticilerin değil de devletin ve halkın çıkarları için kullanılmasını sağlayarak, halkın refah düzeyini artırmak.
- 5) Dine dayalı hukuk sistemlerini kaldırarak laik hukuk sistemi getirmek.
- 6) İnsan hakları ve hukuk üstünlüğünün kabul edilmesi ile kadın-erkek eşitliğini sağlamak.
- 7) Serbest ve hür seçimlerin yapılabildiği demokrasi sistemini getirerek kalıcı kılmak.

8) Eğitim, okullaşma, bilgi teknolojilerinin kullanımı, basın - medya özgürlüğü ve özellikle kız çocuklarının okullaşma oranını artırmak.

9) Kitle imha silahlarına, etnik çatışmalara, uyuşturucu yapım ve satımına, insan kaçakçılığına, ağır insan hakları ihlallerine engel olmak ve terörü kaynağında kurutmak.

10) Batı değerlerini, düşünce tarzını ve yaşayış şeklini bölge insanlarına getirmek.

11) Bu amaçların gerçekleşmesini sağlayarak Ortadoğu'ya istenen siyasi ve sosyo-ekonomik düzeni getirebilmektir.

3 Kasım 2003'te Powell, Ortadoğu'da özgürlüğün yayılması için kaçınılmaz olan sekiz konu bulunduğunu, Amerikan politikasının, insan onurunu ilgilendiren bu ilkeler üzerinde ısrarcı olacağını söylemiştir. Söz konusu sekiz ilke şunlardır: Hukuk, devletin gücünün sınırlandırılması, düşüncenin özgürce açıklanması, inanç özgürlüğü, adaletin eşit dağıtımı, kadınlara saygı, dinsel ve etnik hoşgörü, özel mülkiyete saygı (Woodward, 2002:83).

Gerçek Hedefleri Nelerdir?: ABD ve müttefikleri aslında; Ortadoğu'da enerji kaynaklarının denetimini sağlamayı, silah ticareti için yeni pazar alanları oluşturmayı, Suriye ve İran üzerinden Rusya ve Çin'e karşı bölgedeki nüfuzunu etkili kılmayı planlamaktadır. Yine İsrail' in bölgedeki güvenliğini sağlamak ve büyük bölümü Müslüman olan coğrafyada '*İlmli İslamiyet'i*' yaymak diğer asli amaçlardandır. Hacısalihioğlu (2004), İlmli İslam için 'dinsel değil, siyasal bir nitelemedir ve ABD kaynaklıdır.' şeklinde yorumda bulunuyor. Özbek'in de (2005:109) belirttiği gibi, ılımlı kavramından amaç, İslam'ı daha laik bir çizgiye çekmek değil, aksine, İslam'ı ABD'nin denetimi altına alarak üniter yapıların çözülmesinde araç olarak kullanabilmektir. Yani İlmli İslam'la amaç, İslam'ı ılımlaştırmak ve daha laik bir çizgiye çekmek değil, İslam'ı üniter yapıların çözülmesinde bir araç olarak kullanmaktır. Gerçek hedeflere bağlı yaşanacak dönüşümlerle ABD, dünya üzerindeki hâkimiyetinin devamlılığını sağlayacak ve olası rakiplerini de kontrol altına almış olacaktır.

Hacısalihioğlu (2004:6-7), BOP'un stratejik arka planını şu şekilde ifade etmektedir: "ABD için Avrasya, ekonomi-politik egemenliğin

TAŞKIN DENİZ

mekânsal odağıdır. Soğuk savaş sonrasında jeopolitik merkezidir. ABD'nin olası rakiplerinin topraklarıdır. Dünya'nın en zengin enerji doğal kaynakların anavatanıdır. Yeni pazar alanıdır. Yeni mücadele sahasıdır.”

ABD, Avrasya coğrafyası ve enerji kaynakları üzerinden küresel hegemonyasını sürdürmek istemektedir. Bu amaçla, 11 Eylül terör saldırılarının hemen ardından “*korunmak için saldır*” stratejisini öne sürmüş ve uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede Avrasya'ya ilişkin *Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğu* kavramları oluşturulmuş ve radikal İslam yeni tehdit olarak dünya kamuoyuna sunulmuştur. Buna bağlamda Ortadoğu coğrafyası, “*uluslararası tehdit üreten bölge*” olarak kabul edilmiştir. Bu esnada Avrupa'da yaşanan karikatür krizleri ve Papa 16. Benedictus'un açıklamaları gibi olaylar, Ortadoğu'da mezhep çatışmalarına ortam hazırlamıştır.

ABD, projeye destek veren ve proje kapsamında yer alan devletler arasındaki işbirliği ve koordinasyonu sağlamak için 3 kısımdan oluşan bir kurum oluşturmuştur. Bu kurumlar; *Demokrasi Yardım Diyaloğu (Democratic Assistance Dialogue DAP)*, *Gelecek İçin MENA Forumu (Greater Middle East and North Africa Forum For Future)* ve *MENA Demokrasi Fonu (Greater Middle East and North Africa Foundation for Democracy)*'dur (<http://www.state.gov>; <http://mepi.state.gov>; <http://mepi.state.gov>; <http://mepi.state.gov>). Bu kurumlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, proje kapsamındaki devletlerarası koordinasyonda önemli rol oynamaktadır.

ABD ve müttefikleri tarafından öne sürülen bu hedeflerin gerçekleşme ihtimali, çoğu Müslüman devlet tarafından şüphe ile karşılanmaktadır. Bunun en önemli nedenleri şunlardır:

a) Batı'nın bu görünür hedeflerinin altında gerçekte yeni bir mekânsal paylaşım faaliyetinin (petrol ve doğalgaz yataklarının ele geçirilmesi, Rusya ve Çin'e karşı güçlenilmek istenmesi) yattığı düşüncesi.

b) ABD'nin, kitle imha silahlarının varlığını öne sürerek Irak'a müdahale etmesine karşın bu tür silahlara ulaşamaması.

Bu nedenden dolayı bölgede terör ve kütle imha silahlarının engellenmesi ile demokrasi ve özgürlük götürme gibi söylemlerin gerçek hedefler değil de aracı hedefler olduğuna inanılmaktadır.

c) Özellikle Irak Savaşı sırasında Irak'taki hapisanelerde yaşanan olumsuz uygulamalar.

d) Ortadoğu'daki devletlerin aslında, ABD'ye rağmen ayakta kalmayı başaran rejimler nedeniyle değil de ABD sayesinde ayakta durmayı başaran rejimler (İsrail gibi) yüzünden sıkıntılar yaşıyor olması.

e) ABD'nin Ortadoğu politikasını, İsrail merkezli sürdürmesi ve bu konuda uluslararası örgütleri ve diğer güç merkezlerini dikkate almaması.

f) ABD'nin Ortadoğu devletlerini sürekli insan hakları konusunda eleştirip müdahale etmesine karşın, İsrail'in Filistin'de (Gazze ve Batı Şeria şehirlerinde) yaptığı insan haklarına aykırı uygulamalara ses çıkartmaması ve hatta bu konu ile ilgili olarak BM'e verilen önergeleleri veto etmesi.

g) İsrail'in Lübnan işgali sonrası ortaya çıkan eleştirilerden ve Hizbullah'ın etkin bir güç olmaya başlamasından rahatsızlık duyuyor olması.

h) ABD'ye karşı oluşan muhafazakâr ve radikal güçlerin; ABD destekli Ürdün, Katar ve Suudi Arabistan gibi otoriter rejimlerin güvenlikleri açısından bir tehdit oluşturmasından duyulan kaygının varlığı. Bu kaygıların doğruluğu, 2011 yılı başlarında Kuzey Afrika ve Arabistan Yarımadası'nda başlayan domino etkisi ile kendisini göstermiştir.

ı) ABD'nin bir yandan Ortadoğu'ya demokrasi getirmek istediğini söylerken diğer yandan Ortadoğu devletlerini birer silah yuvasına dönüştürmesine bağlı paradoks. 2012 yılı için ABD ile Suudi Arabistan arasında 60 milyar \$'lık ve Katar ile 3.5 milyar \$'lık silah ve savunma sistemleri anlaşmalarının imzalanması, bu paradoksa örnektir.

Buna göre proje aslında sınırları çok geniş olan Ortadoğu'nun siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan ABD'nin etkisi alanına girmesini öngören, ABD ve müttefikleri açısından insani yardım amaçlı yapılan ve

İslam dünyasında pek de samimi bulunmayan bir mekânsal paylaşımı ifade etmektedir.

ORTADOĞU, BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ VE TÜRKİYE

1989 yılında Berlin duvarının yıkılması ve sonrasında 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, iki kutuplu dünya düzeninin çöküşü anlamına gelmiş ve bu durum önemli bir stratejik güç boşluğunu ortaya çıkarmıştır. Avrupa ve Asya'daki yeni oluşumlar, Balkanlar'daki parçalanmalar, Kafkaslarda yaşanan sorunlar, Körfez Savaşı gibi gelişmeler; yeni düzenin nasıl olacağı, hangi devletler ve liderler tarafından şekillendirilerek yürütüleceği sorularını gündeme getirmiştir. Soğuk Savaş döneminden, süper güç olarak tek basına çıkan ABD'nin yeni sistemdeki rolü ve ağırlığı, bu aşamada kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu yeni sistem ve ABD'nin rolü, Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir.

Coğrafi konumu nedeniyle Ortadoğu projesinde Türkiye'nin tutumu önem taşımaktadır. BOP'un uygulanması konusunda Türkiye, diğer ilgili devletlere göre daha karmaşık bir durum ile karşı karşıya kalıyor. Çünkü; Türkiye bir taraftan projeyi hazırlayan ve uygulayan kanadın önemli bir üyesi (Nato'ya üye, AB'ye üyelik çalışmaları yapıyor ve ABD'nin uzun yıllara dayanan bir müttefiki) iken diğer taraftan da projenin hedef ülkeleri ile coğrafi olarak komşu ve aralarında yüzyıllara dayanan siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkisi var. Bu şartlar, Türkiye'yi iki ucu keskin bir bıçağın üzerine yerleştiriyor. ABD'nin Ankara eski büyükelçisi (2003-2005) Eric Edelman, ABD ve Türkiye'nin konumu açısından projeyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Ortadoğu'da, demokrasi ve insan hakları temelinde uygulanmasını planladıkları BOP, son 50 yılın en büyük projesidir. Bu projenin uygulanması uzun sürebilir. Bu zaman içerisinde Türkiye, örnek devlet olacaktır." (Şahin, 2004:101). 2002 yılında İstanbul'a konferans vermek için gelen Bernard Lewis, kendisine yöneltilen "Türkiye, Ortadoğu Projesi'nin neresinde yer alacaktır?" sorusunu şu şekilde cevaplandırmıştır: "Türkiye'nin yeri, Türkiye'nin uygulayacağı politikalara bağlıdır." Aynı şekilde CIA'nın 1980'li yıllarda Ortadoğu şefi olan Graham E. Fuller, "Siyasal İslamın Geleceği ve Türkiye" adlı son kitabında Türkiye'nin Müslüman karakteriyle önemli bir devlet olacağına vurgu yapmaktadır. Ünaltay da

(Timaş Yay.:28) bu projede Türkiye'nin rolü için şunları dile ifade etmektedir: "Türkiye Batı'ya her yanaştığında bir 'kenar' (diplomatik dilde 'perifer') ülkesi olarak görüldü. Bu günde Türkiye'ye ikincil ama riskli görevlerin ötesinde bir rol öngörüldüğünü sanmıyoruz...".

Türkiye; tarihî, coğrafi ve kültürel açılardan Doğu'nun olduğu kadar; Batı'nın da bir parçasıdır. Avrupa ile asırlardır süren mevcut ortak tarihî, bunun en belirgin kanıtıdır. Karadeniz ile Akdeniz'li, gelişmiş devletler ile gelişmekte olan devletleri, değişik ekonomik sistemleri ve farklı kültürel yapıları birbirine bağlayan Türkiye, dinler arasında da bir dostluk ve iş birliği köprüsüdür.

Türkiye'nin söz konusu projeye olan bakış açısının gelişimi şu şekilde özetlenebilir; soğuk savaş döneminde Batılı devletler, ABD ile SSCB arasında bir cephe görevi görmekten dolayı çıkılmaz bir karmaşa içerisine girmiştir. Bazı Avrupa devletleri SSCB tarafında yer alırken bazıları ise ABD yanında bulunmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin dış politikasında ise, bir taraftan müttefiki ABD ile olan ilişkileri diğer taraftan Ortadoğu'ya yönelik hareketlenmede ön planda olan Sovyet etkisi ve bunun Türkiye için bir tehdit olarak görülmesi önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasını tek taraflı bir tercih olmaktan ziyade, çok yönlü etkiler altında oluşan bir dış politika olarak değerlendirmek gerekir (Arı, 2006:115-140). 1980'li yıllarda ise dış politikada, SSCB'nin yıkılarak dağılma olasılığına karşı Kafkaslar ve Orta Asya'da Türki Cumhuriyetler ile birlikte olma düşüncesi ön plana çıkmıştır. Ancak SSCB'den ayrılan Türk Cumhuriyetleri üzerinde Rusya'nın nüfuzunu devam ettirmesi nedeniyle söz konusu düşünce tam olarak gerçekleştirilmemiştir. 1990'lı yıllarda ise Ortadoğu projesi için Türkiye'de yeni düşünceler ön plana çıkmıştır. Bu düşünceleri 3 grupta toplayabiliriz;

1) "Avrupa ve ABD medeniyetlerine karşı, İslam dünyasını temsil eden devlet: Türkiye" düşüncesi. Huntigton bu konuda şöyle söylemektedir; "İslam dünyasında liderlik rolü oynayabilecek devletler vardır. Ancak Türkiye; ekonomik gelişmesi, stratejik konumu, kendisine güvenen bürokrasisi, ordusu ve Batı-İslam karışımı kültürü ile İslam dünyasına liderlik yapabilecek eşsiz bir konuma sahiptir. Çünkü Türkiye, işleyen bir demokrasiye sahip tek İslam devletidir (Şahin, 2004:155-156). Türkiye coğrafi, siyasi ve sosyo-ekonomik özelliklerini etkin bir siyaset

aracı ve stratejik unsur olarak kullanması durumunda, İslam dünyasında temsil erkine sahip lider devlet olacaktır.

2) “Türkiye’nin, Büyük Ortadoğu Projesi’nde merkez devlet olduğu ve birikimlerini Ortadoğu’daki devletlere aktarması gerektiği” düşüncesi. Bu düşüncenin ürünleri olarak Arap Baharı sürecinde Türkiye’nin ön planda rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Cıngı’ya (Derleyen: Atilla Akar:211-212) göre; “Türkiye ‘model’ diye gösterilen ama ‘figüran’ konumunda olan bir devlet değildir. Türkiye, kendisini, kendi iç dinamikleriyle bölgede bir çekim merkezi konumuna getirmiştir. BOP sürecinde de pasif bir model değil baş aktörlerden biridir. Türkiye’nin projedeki belirleyici özelliği; ‘hem demokrasi ve çağdaşlık hem de güvenlik üretmesi ve bunu ekonomik istikrar temelinde başarmaya aday olmasıdır.’”

The Wall Street Journal gazetesinin 24 Ekim 2003 tarihli internet sayfasında ABD’nin Marshall Yardımı Fonu’nun üst düzey yetkilisi Ronald D. Asmus ve Özdem Sanberk’in imzalarıyla yayınlanan “Türkiye İçin Yeni Bir Duruş Aranıyor” başlıklı makalede, BOP ve Türkiye’nin konumu ile ABD’nin beklentilerini ele alan ifadeler yer almaktadır. Makalede, Batı dünyasının Fas’tan Afganistan’a kadar uzanan bir coğrafyada terörizm tehdidiyle karşı karşıya olduğu ileri sürülmüş; Türkiye’nin, “istikrarlı Avrupa ile gittikçe tehlikeli hale gelen Ortadoğu arasındaki bölünme hattının merkezinde yer alan” konumuyla çok önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.

3) “Eğer Türkiye coğrafi, siyasi ve sosyo-ekonomik özelliklerini etkin bir siyaset aracı ve stratejik unsurlar olarak kullanamaz ise sıkıntıya girebilir.” düşüncesi. Gerçekte Türkiye adeta sürekli kaynayan bir kazanın içerisinde yer almaktadır. Bir yanda nükleer çalışmaları ile İran ve demir yumruğun hissettirildiği Suriye, diğer yanda İsrail-Filistin, Kafkaslar, Balkan Türkleri ve Kuzey Irak sorunu. Türkiye bir yandan bu sorunları barışçı bir şekilde çözmeye çalışırken diğer yandan proje kapsamındaki rollerini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Öne sürülen bu düşünceler, Ortadoğu projesi için Türkiye’yi de etkin bir konuma getirmiştir. Türkiye’nin Ortadoğu projesinde rolü ne olabilir? Bu soruya şu şekilde bir cevap verilebilir:

1) Türkiye, gerek proje kapsamındaki ülkelerin bir kısmı ile sınır komşusu olması gerekse de devletlerin geneli ile tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik ortaklıkları bulunması nedeniyle bölgeye yönelik girişimlerde ABD ve AB arasındaki ortaklıkta başrolü oynayabilir.

2) Türkiye; stratejik konumu, askeri gücü ve NATO üyesi bir devlet olması nedeniyle projede çok etkili olabilir.

3) Türkiye’de artan petrol ve doğalgaz ihtiyacı, Türkiye’nin daha güvenilir bir şekilde petrol ve doğalgaza sahip olmasını gerektirecektir. Bu durumun önemi, Türkiye ve Orta Doğu devletleri arasındaki ticaret hacmi ile de kendisini belli etmektedir. Türkiye enerji temini konusunda kendisini zora sokmayacak adımlar atmalıdır.

4) Her ne şekilde ifade edilirse edilsin, temelinde enerji kaynaklarının paylaşımı konusu yatan projede, ortaya çıkabilecek adaletsiz ve zarar verici her türlü paylaşım karşı hukuki haklarını savunmalıdır.

5) Türkiye, Ortadoğu kaynaklı bir kitle imha silahı saldırısına ya da terörist faaliyetlere karşı ABD ve Avrupa ülkelerine göre dezavantajlıdır. Bu nedenden dolayı savunma güvenliği açısından projede etkin rol almalı ve bölgedeki devletler ile ilişkilerinde stratejik davranmalıdır.

6) Türkiye, proje kapsamındaki sahada yaşamlarını sürdüren gerek Türk vatandaşlarının gerekse de Müslümanların her konudaki yaşamsal ve hukuki haklarını takip etme ve korumada aktif olmalıdır. Bu durum İslam dünyasındaki konumunu daha da güçlendirecektir.

7) Proje kapsamında öne sürülen hedefler arasında yer alan eğitim, sağlık, ulaşım ve demokrasi gibi konularda Türkiye maddi ve manevi boyutları ile üzerine düşen sorumlulukları yerine getirerek, bölge halkının kalkınmasında etkin rol oynamalıdır.

8) Türkiye, projenin bir uzantısı olarak görülen ve Arap Baharı olarak isimlendirilen süreç sonucunda, kısmen ya da tamamen rejim değişikliğine yol açacak olaylar nedeniyle komşuları ile yaşayabileceği sorunları (örneğin; Suriye ve İran ile) göz önüne alarak, çok yönlü bir politika izlemelidir.

9) Soğuk savaş döneminde Türkî Cumhuriyetler üzerindeki gücünü iyice artıran Rusya, bu gücünü günümüzde de devam ettirmektedir. Afganistan ve Irak savaşlarında bu durum göz önüne serilmiştir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkisinde yaşanan süreci çok iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki gelecekte yeni savaş meydanı: Merkez ve Kuzey Doğu Asya'dır.

Bu açıdan Türkiye; proje kapsamında kendisine verilen statüsünü ve bu statü nedeni ile sergilemek zorunda olduğu rolleri çok iyi analiz ederek politik davranmalı, bunu gerçekleştirirken milli çıkarlarını ön planda tutmalı, bölgede yaşayan Türklerin ve masum insanların haklarını kanuni yollar ile korumalı, bölge devletlerinin ve halklarının gelişimine yönelik her türlü çalışmada üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir. Unutulmaması gereken ise, tüm bunları yerine getirirken kendi iç dinamiklerinin de isteklerini, tedirginliklerini göz önüne almasının gerekliliğidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesi'ndeki durumuna ilişkin sonuç ve öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Sonuçlar

1) ABD'nin geleceğe dönük uzun süreli düşünce ürünlerinden biri olarak; 1990'lı yıllarda filizlenmeye başlayan ancak 11 Eylül Saldırıları, Irak ve Afganistan işgalleri, Arap Baharı süreci ile şekillenmiş görünen proje, kabul edilsin ya da edilmesin günümüz dünya düzeninde yaşanmakta olan tüm siyasi ve sosyo-ekonomik sıkıntılarla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu açıdan ele alındığında BOP, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünya üzerindeki egemenliğinin sürmesini sağlamak üzerine kurulmuş bir projedir.

2) Büyük Ortadoğu Projesi, AB içerisinde az destek gören projelerden biri olarak yorumlanmaktadır. Bunun nedenleri; 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'de ortaya çıkan terör korkusu sebebiyle ABD'nin saldırgan politika izlemeye devam edebilir düşüncesi, projenin ABD'nin güçlenmesi yolunda çok önemli bir yol olarak görülmesi, petrol ve doğalgaza bağlı enerji temininde sıkıntılar yaşanabilecek olması, proje kapsamındaki devletlerde nüfusun yaklaşık 1/3'ünün 15 yaş ve altı olması, önemli boyutlardaki işsizlik ve geçim sıkıntısıdır. Tüm bu siyasi

ve sosyo-ekonomik nedenler, AB açısından projenin içerisinden çıkılması güç bir labirent olarak algılanmasına neden olmaktadır.

3) Bölgede var olan kökten dinci akımlar, terör örgütleri, kitle imha silahları, uyuşturucu-silah ve insan kaçakçılığı yapan suç örgütleri, ABD ve Batı çıkarlarına yönelik tehditler üretmektedir. BOP'u üretenlere göre, bu unsurların ortaya çıkmasının ve taraftar toplamasının asıl nedeni, bölge halklarının içinde buldukları olumsuz sosyo-ekonomik koşullar ile bölgede varlığını sürdüren antidemokratik rejimlerdir. Eğer; sosyo-ekonomik koşullar düzeltilir ve demokrasiye geçiş sağlanırsa, yönetime katılım olanağı bulan ve refah düzeyi yükselen insanlar, Batı'yı tehdit eden eylemlere destek vermeyecek, kökten dinci akımlar zayıflayacak ve terör örgütleri çökecek ve ucuz petrolün Batı pazarlarına istikrarlı biçimde aktarılması güvence altına alınacaktır. Gerçekten istenenler bunlar mıdır? Yoksa hedefler farklı mıdır? Bu soruların cevaplarını yaşanacak süreç gösterecektir.

4) Projenin gelişimi sırasında Türkiye; Rusya, İran, Suriye ve İsrail ile olan ilişkilerini de daha dikkatli bir şekilde sürdürmelidir. Bu konunun hassasiyeti, Arap Baharı sürecinde Suriye ile olan sıkıntılarda ortaya çıkmıştır.

5) Türkiye'nin projede oynayacağı aktif ve yapıcı rol, etkisini tam olarak sağlayamadığı Türki cumhuriyetler üzerindeki stratejik önemini artıracaktır.

6) ABD'nin Irak, İran ve Afganistan'ı Çine karşı bir sıçrama tahtası olarak kullanabileceğini Türkiye unutmamalıdır. Bu nedenle Türkiye, gerekli siyasi ve sosyo-ekonomik planlarını üretecektir.

Öneriler

1) Büyük Ortadoğu Projesi içerisinde Türkiye; gerek projenin geniş ve uzun kapsamlı olması gerekse de jeostratejik durumu nedeniyle önemli bir parça olmaya devam edebilir. Bu nedenle Türkiye, proje ile ilgili her türlü gelişmeye hazırlıklı olmalıdır. Türkiye; söz konusu sahada yer alan devletler ile olan askeri, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve dini ilişkilerini çok iyi değerlendirmelidir. Bölge ülkeleriyle ilişkilerinde toptancı bir yaklaşım yerine bu ülkeler arasındaki güç dengesi ilişkilerini, ideolojik farklılıkları, tarihsel mücadeleleri ve etnik rekabetleri dikkate almak durumundadır.

2) Uluslararası ilişkiler uzmanları ve siyasi coğrafyacıların görüşleri dikkate alındığında, geniş ve uzun kapsamlı olan bu proje süresince Türkiye’de hükümetlerin değişse de yapılan uzun vadeli plan ve programlara mutlaka bağlı kalınmalıdır.

3) Türkiye, bölge devletleri ile üstünlük ya da hâkimiyet kurma düşüncesine girmeden eşitlik ve saygınlık sınırlarında çok yönlü ilişkiler kurmalıdır.

Türkiye’nin jeoekonomik konumu Ortadoğu ve Kuzey Afrika açılımını mümkün kılmaktadır. Jeokültürel özellikler, bu açılımın daha hızlı gelişmesi için büyük imkân sağlarken bölgede yaşanan gerilimler ve istikrarsızlıklar bu girişimleri zorlaştırabilir. Bu nedenle, Türkiye bölgedeki sorunlara kayıtsız kalmamalı, barış ve istikrar arayışı çalışmalarına aktif olarak katılmalı, bölge devletlerinin güvenini kazanmalıdır. İstikrarlı ve devamlı bir ekonomik gelişmenin ancak bölgede barış ve istikrarın yerleştirilmesiyle mümkün olabileceği de unutulmamalıdır (Sandıklı, 2011:23).

4) Irak’ta farklı İslami düşünce ve uygulamalara sahip grupların olması nedeniyle ABD “tek bir devlet ve demokrasi” hayalini gerçekleştiremeyebilir. Yani Irak’ta federal bir devlet kurulabilir. Türkiye böyle bir gelişimi göz önüne almalı ve özellikle Kuzey Irak’ın yeni siyasi yapılanmasında aktif rol almalıdır (Sisav, 1992:172).

5) Türkiye, artan petrol ve doğalgaz ihtiyacını, sağlanabilecek huzur ve güven ortamında daha rahat bir şekilde karşılamalıdır.

6) Türkiye, Ortadoğu projesinde askeri açıdan ABD için kilit devletlerden biri olduğunu unutmamalıdır.

7) Özellikle Irak’ta yaşayan Türkmenlere demokratik hakların elde edilmesi ve kullanılması konusunda Türkiye yardımcı olmalıdır.

8) Proje kapsamında, Suriye’nin siyasi istikrarı ve toprak bütünlüğü Türkiye için çok önem taşımaktadır. Kuzey Suriye topraklarında Kürt ağırlıklı bir otonom devletin kurulması; terör örgütü PKK / KAJEK için uygun bir ortamın oluşmasına, Türkiye açısından istenmeyen sıkıntılı bir ortamın ortaya çıkmasına ve Türkiye’nin sınırlarında enerji kaynaklarının paylaşımına yönelik çatışmaların belki de savaşların yaşanmasına neden olacaktır.

9) Türkiye; Ortadoğu sorunun çözümünün yıllar sürebileceğini göz önüne alarak bu doğrultuda uzun vadeli planlar yapmalıdır.

10) Türkiye artık “Ortadoğu’da bana ne yapacaklar, ne ile karşılaşabilirim? sorusunu değil de, şu soruyu kendisine sormalıdır: “Ortadoğu’da acaba ben ne yapabilirim?”

Arı (2006:115-140) Türkiye ve Ortadoğu Projesini ilişkisini şu şekilde özetlemektedir; Türkiye’nin Orta Doğu politikası özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD ile ilişkilerin gölgesinde kalmıştır. Türkiye, bölgesel sorunlarda ancak uluslararası konjonktürün olanak tanıdığı ölçüde öncelik kullanabilmiştir. Türk dış politikasının ana eksenini Batı ile ve elbette söz konusu dönemde ABD ile ilişkileri bozmama temeli üzerine oturduğu için Ankara’nın bölgeyi etkileme kapasitesi hep sınırlı düzeyde olmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle farklı bir tutum benimsemek istediye de bu defa da karşısında ABD’nin yönlendirdiği bir dünya sistemini bulmuştur. Bütün sorunlara rağmen ABD ve İsrail, Türkiye’nin Orta Doğu bölgesindeki tarihsel ve kültürel bağlarının farkında olmalıdır. Türkiye şimdiye kadar izlediği dengeli dış politikasını sürdürmekle beraber seçici olmak kaydıyla bölgesel sorunlarda öncelik almak durumundadır. Buna ABD ve İsrail’in hazırlıklı olması gerekir.

Görüldüğü üzere Türkiye, siyasi coğrafya açısından coğrafi konumunun sağladığı stratejik önem ve çevresindeki sıcak temas alanları nedeniyle Ortadoğu üzerine sergilenen ve uygulanan mekânsal paylaşım dayalı senaryolarda çok önemli bir yere sahiptir. Uluslararası her türlü sorunda ya da savaşta Türkiye mutlak bir tavır takınmak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle Türkiye iç ve dış siyasette istikrarlı olmalı, uzun vadeli stratejik planlamalar yapmalı, kendi çıkarlarını belirleyerek bu çıkarlar doğrultusunda hareket etmeli ve her türlü senaryoya karşı hazırlıklı olmalıdır. Bu konuda mekâna dayalı unsurlarının ulusal ve uluslararası siyasetteki etkisini çok iyi analiz etmelidir.

KAYNAKLAR

- ARI, Tayyar, (2006), *BOP, Orta Doğu ve ABD: Politika mı? Propaganda mı?*, Global Strateji, Yıl: 2, Sayı: 5, Sayfa: 57-67, İstanbul.
- Arı, T., (2006), *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Der. Zeynep Dağı, Orion Yayınevi, Sayfa: 115-140, Ankara.
- Asmus, D. Ronald ve Sanberk, Ö., (2003), *Türkiye İçin Yeni Bir Duruş Aranıyor*. The Wall Street Journal, 24.10.2003.
- Cıngı, A., *Ortadoğu ABD'nin gücünü sınıdığı bir laboratuvar konumundadır: Büyük Ortadoğu Kuşatması*. Der. Atilla Akar. Timas Yayınları, Sayfa: 211-212, İstanbul.
- Davison, R H., (1960), *Where Is The Middle East?*, Foreign Affairs, Vol: 38, No: 4, Pages: 665 - 675.
- Dursun, D., (2003), *Ortadoğu Neresi?*, stradigma.com, Sayı: 10, Sayfa: 1-6, Ankara.
- Ersin, N., (2003), *Ortadoğu Savaşları'nın Perde Arkası*, Gündem Yayınları, İstanbul.
- Hacısalihoğlu, Y. (2004), *BOP; Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'ın Yaşam Alanını Daraltıyor, ABD'nin Kalıcı Egemenlik Arayışı*, Cumhuriyet Strateji, 8 Kasım 2004.
- Hacısalihoęlu, Y., (2004), Cumhuriyet Gazetesi, 24.06.2004.
- İşcan, İ.H., (2004), *Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 47-79, Ankara.
- Muravchik, J., (1994). *Blaming America First, Middle East Quarterly*, Volume: 1, No: 3, Page: 15.
- Özbek, O., (2005), *İpotekli Türkiye*, Ankara: Ümit Yayıncılık, Mart 2005, Sayfa: 109.
- Özey, R., (1999), *Dünya Denkleminde Ortadoğu: Ülkeler, İnsanlar, Sorunlar*, Öz Eğitim Yayınları 9, İstanbul.
- Öztek, G., (2008), *Türkiye'nin Vizyonu: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Türkiye - Ortadoğu İlişkileri*, Bilgesam Yayınları, No: 1:, s. 271-285, İstanbul.

MEKÂNSAL PAYLAŞIM AÇISINDAN BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ VE TÜRKİYE

- Parlar, S. (2002), *Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar*, İstanbul: Yar Yayınları, 2. Baskı, Mayıs 2002, s. 31.
- Sandıklı, A., (2011), *Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar*, Bilgesam, Rapor No: 27, İstanbul.
- Shields, R. (2003), *Geopolitical Spatialisations: Critical Geopolitics and Critical Cultural Studies Geopolitics*, London: Volume: 8, No: 1, p. 204–211, 2003, Published By Frank Cass.
- SİSAV (Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı), (1992). *Ortadoğu ve Geleceği*, Sisav Yayınları, İstanbul.
- Şahin, A., (2004), *Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye*, Truva Yayınları, İstanbul..
- Şimşek, E., (2005), *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kumsaati Yayınları, İstanbul.
- The Washington Post, 7 Ağustos 2003, Condelezza Rice, 'Transforming the Middle East'.
- Woodward, B., (2002), *Bush at War*, NewYork, Sayfa: 83.
- Yıldız, Y.G., (2004), *Oyun İçinde Oyun: Büyük Ortadoğu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, Sayfa: 22.

Yararlanılan İnternet Adresleri

www.ulkeler.com.tr

www.state.gov/r/pa/ei/pix/25783.htm; Middle East Partnership Initiative

<http://mepi.state.gov/c10122.htm>; Political Pillar

<http://mepi.state.gov/c10125.htm>; Economic Pillar

<http://mepi.state.gov/c10126.htm>; Economic Pillar

<http://mepi.state.gov/c10127.htm>; Women Pillar

www.pbs.org/globalconnections